

SÖZLÜ GELENEK ÖZNESİ OLARAK SAZ ŞAİRİ, ÂŞIK VE HALK ŞAİRİ TERİMLERİ*

Okan Alay

- Sözlü geleneğin en önemli temsilcisi ve aktarıcısı olan halk şairlerinin kadim bir geçmişi vardır. Bu bağlamda Türk halk şairliğinin kökleri, İslam öncesi Orta Asya'daki yazılı edebiyat öncesi sözlü döneme dek uzanır. Günümüzde, “saz şairi”, “âşık” veya “halk şairi” olarak adlandırdığımız kişiler; birbiriyle bağlantılı olarak farklı adlarla anılmakta olup İslami Dönem halk şiirindeki misyonlarından çok daha fazlasına sahip kişilerdi.

Bu geleneğin temsilcileri; Türklerin İslamiyet öncesi, İslam ve Batı medeniyetleri dairesiyle olan irtibatıyla uyumlu olarak aslında üç temel tip esasında var olagelir: “*Birinci tip*, muhtelif Türk boylarında *ozan*, *baksı*, *kam*, *şaman* vb. adlarla anılan şair ruhanilerdir. *İkinci tip*, İslamiyet döneminde dinî-tasavvufi Türk edebiyatı [ayrıca Dertli, Karacaoğlan gibi isimler örneğinde *ladinî* denilen, dinî olmayan bir âşıklık geleneğinin de] tesiriyle ortaya çıkan *âşık*, *Kaygusuz Abdal*, *Âşık Yunus*, *Süleyman Çelebi* gibi şahsiyetlerdir. *Üçüncü tip* ise Batı medeniyeti dairesine giren *sazcı*, *saz ustası*, *saz sanatkârı*, *bağlama üstadı* gibi adlarla anılan *modern âşık*.” (Güzel-Torun, 2010: 236)

Tarihsel süreç içinde kam-baksı-şaman gibi adlarla anılan tipler; Türklerin İslamiyet Öncesi Döneminde pagan, şaman veya Gök Tanrı inancının dinsel, büyüsel ve ruhani yönleri etkin olan ve toplum içinde önemli bir sosyal statüye sahip olan temsilcilerdir.

* Fırat Üniversitesi bünyesinde “Sözlü Gelenek ve Sözlü Şiir” adıyla yaptığımız çalışma ve *Mühür* dergisinin 2017-Haziran sayısında yayımlanan “Saz Şairleri” yazısından yararlanarak hazırlanmıştır.

Birçok nitelik ve farklı misyonu kendisinde barındıran söz konusu halk şairliği geleneği hususunda Fuad Köprülü şu bilgileri aktarır:

“İslamlık öncesi dönemde şairlik, hekimlik, müzisyenlik ve büyücülük gibi görevleri aynı kişi üstleniyordu ve bu kişilere, Altaylarda ‘kam’, Kırgızlarda ‘bakşı’, Yakutlarda ‘oyun’, Tunguzlarda ‘şaman’ ve Oğuzlarda ‘ozan’ deniyordu. Bu çok yönlü özellikleri olan halk sanatçılarının tanrılara kurbanlar sunmak, ölünün defnedilmesini sağlamak, hastalıkları tedavi etmek, ölümlerin ruhlarını semaya yollamak ve hatıralarını yaşatmak gibi çeşitli dinî ve toplumsal görevleri de vardır.” (Köprülü, 1989: 57)

İslam öncesi Türklerin hayat tarzı ve sosyokültürel yapıyla ilintili olarak kam, baksı, şaman ve ozan gibi adlarla anılan dinsel, sosyal ve kültürel yönleri iç içe olan sözlü gelenek temsilcileri eğlence, yas ve anma gibi törenleri yönetir; sözlü icralarda bulunurdu (Azar, 2007: 120). Söz konusu bu temsilciler aracılığıyla söylenen şiir ve ezgiler Türk sözlü gelenek şiirinin oluşmasına ve gelişmesine imkân tanır.

Farklı Türk boylarında “kam”, “şaman”, “oyun”, “baksı” olarak adlandırılan ve çok yönlü özelliklere sahip olan sanatçılar; İslami dönemle birlikte artık eski etkinliklerini yitirmeye başlar ve yeni dönemin gereklerine uygun olarak yerlerini zamanla ozanlığa bırakırlar. Sonraki dönemlerde ise “saz şairi”, “âşık” ve “halk şairi” adları tercih edilir. Zira Türklerin İslamiyet’e geçişiyle birlikte yeni bir yaşam tarzına geçilir; yeni yurt edinme çabaları, bu dini yayma girişimleri, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçme uğraşısı gibi birçok etken hâliyle halk edebiyatı ve onun bir yansıması olan saz şiirini ve temsilcilerini de etkiler. Böylece özellikle 9. yüzyıldan başlayarak Türklerin Anadolu ve Balkanlar’ı yurt edinip yerleştiği döneme kadarki tarihî süreç içinde farklı adlarla anılagelen âşıklar, artık yeni bir hüviyete bürünen âşıklık şiiri temsilcileri olarak varlıklarını sürdürür. Saz çalan, diyar diyar gezen hatta “Hak âşıkları” olarak bilinen bu kişiler; âdetâ âşık edebiyatıyla özdeşleşerek bu kültürel mirası geçmişten günümüze taşıya gelir.

İslami dönemle birlikte yeni bir mecrada ve kendine özgü dinamiklerle gelişim gösteren saz şiiri, köklü bir geleneğin taşıyıcısı olan âşıklarla temsil edilirken kimlerin âşık olup olmadığı ya da âşıklar için ayrıca hangi adların kullanılabileceği tartışılabilir. Bu konuda Pertev Naili Boratav; halk şairlerini, “Ekseriyet itibarıyla saz çalan ve şiirlerini sazla söyleyen şairler” (Boratav, 2000c: 83) olarak tanımlamaktadır.

Boratav; ayrıca son devirlerde saz çalmadıkları hâlde âşık tarzında şiirler yazıp söyleyen şairlerin halk şairi olarak kabul edilemeyeceğini ancak âşık

tarzını taklit eden, heceyle manzumeler meydana getiren şairler olarak nitelenebileceğini belirtmektedir (Boratav, 2000c: 83-84).

Kanaatimizce Boratav'ın bu tanımlaması, halk şairi teriminin ancak bir yönüne işaret etmektedir. Zira geçmişten günümüze kadar tarihî gelişim içinde söz konusu edilen terimin başka özellikleri de olduğu görülmektedir. Denilebilir ki halk şairi; telden (sazlı) veya dilden (sazsız), irticalen veya yazarak usta-çırak geleneği esasına bağlı olarak şiirler söyleyen-yazan halk sanatçısıdır. Bu anlamıyla saz şairi olarak adlandırıldığı gibi âşık olarak da anılmaktadır.

Bu bağlamda İslami Dönem Türk edebiyatıyla birlikte özellikle Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasında Türk-İslam kültürü ile gelişimini ozanlarla sürdüren saz şiiri, artık “âşık” ve “halk şairi” kavramlarıyla da tanışmış olur. Böylece artık “ozan” yerine daha çok “âşık” ifadesi tercih edilirken “kopuz” da yerini “bağlama-karadüzen-cura” gibi sazlara bırakır.

Fuad Köprülü; *Saz Şairleri* adlı eserinde, “Halk Kitlesinin Âşıklar Hakkındaki Telâkkisi” ve “Âşıkların Kendi Haklarındaki Telâkkileri” kısımlarında âşık adının halk arasında saz şairlerine verilen bir ad olduğunu ve bu kişilerin birçok menkıbeye konu olmuş; maddi aşktan manevi aşka yükselen kimseler olduğunu söylemektedir (Köprülü, 2004: 26-29). Aynı eserde yine halkın inancına göre- âşıkların genellikle saz çalıp şiir söylemeyi de ilahi vasıtalarla yani bir mürşidin, pirin ya da Hızır'ın rüyada veya gerçekte tecellisi ile öğrendiklerine inanıldığından söz edilmektedir.

Köprülü; ayrıca âşıkların yüksek sınıfa mahsus şiirler yazan, klasik şair olan “kalem şairleri” ve halk arasında irticalen şiirler söyleyip onları saz ile çalıp söyleyen “meydan şairleri” olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtmektedir. Kalem şairi tabirinin halk şiirinde, saz çalmadan geleneğe uygun şiirler yazan kimseler için kullanıldığı; meydan şairinin ise halkın içerisinde, sazları eşliğinde irticalen şiirler söyleyen halk şairleri olduğunu ifade etmektedir (Köprülü, 2004: 26-29).

Halk şiiri kültüründe ferdî üretim çerçevesinde şiirler söyleyen halk şairleri tarihî süreç içinde salt bir adla değil, birçok farklı adla anılır. Bu çerçevede; “ozan, âşık, saz şairi, halk şairi, kalem şairi, badeli âşık, hak âşığı” gibi adlar kullanılır. Konuyla ilgili olarak bilimsel çalışmalarda bulunan Fuad Köprülü, âşık edebiyatı temsilcilerini “âşık” ve “saz şairi” terimleri ile tanımlar. Ayrıca “Bunlar, halkın telâkkisine göre Hak âşıklarıdır ve ilham kaynakları daima ilahidir.” diyerek “hak âşığı” terimini de dikkatlere sunmuştur (Köprülü, 1989: 165).

Hak âşıklarının ilham kaynağının ilahi olduğu anlayışından hareketle bu âşıkların aynı zamanda rüya motifi sonucu âşık olan kişiler olduğu ve çoğunlukla tasavvufi konuların ağırlıkta olduğu şiirler söyledikleri düşüncesine ulaşılmaktadır (Özdemir, 2011: 130-135).

Bu anlamda 17. yüzyıl âşıklarından Kuloğlu; çağdaşları olan Kayıkçı Kul Mustafa, Kâtibi ve Geda Muslî gibi şairlerin kendisi gibi “Hakk’ın emri ile dile geldiklerini” ifade ederek badeli âşıklardan olduklarını şöyle dile getirmiştir:

Bir canım var, o da yoluna fedâ

Affolsun günahım sen eyle duâ

Kuloğlu, Kayıkçı, Katibi, Gedâ

Hakk’ın emri ile dile gelmiştir (Öztelli, 1974: 327)

Saim Sakaoğlu da halk şairi için kullanılan terimleri; “âşık, badeli âşık, halk âşığı, ozan, halk ozanı, sazlı ozan, çöğür şairi, kalem şairi, meydan şairi, halk şairi, Hak şairi (âşığı)” olarak tespit edip her birinin tarihî süreç ve kültürel ortamlara göre kullanım özelliği gösterdiğini belirtmektedir (Sakaoğlu, 1986: 250-251).

Saz şiiri temsilcileri için tarih boyunca çok farklı adların kullanıldığı, her birinin âşıklık kavramının ve âşıklık geleneğinin bir yönüne vurgu yaptığı bilinir. Bu anlamda âşıkların bir geleneğe göre yetişmesi ve usta âşık olup halk şiirine katkıda bulunması hususunda âşıklık geleneği ayrıca önem arz eder. Burada söz konusu edilen adlardan saz ve söz ilişkisi çerçevesinde doğaçlama veya yazarak usta-çırak ilişkisi içinde şiirler söyleyen-yazan halk sanatçısı için “saz şairi” veya “âşık” terimleri uygun görülür. Her iki adlandırma da saz şiirinin, âşıklık geleneğinin kültürel değerlerini bünyesinde taşıması ve onu geçmişten günümüze taşıyarak temsilcisi konumunda olan şairleri nitelmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Sözlü yaratıcılıkta söz-ezgi odağında müzik, sözlü kültür ürünlerinin ezberlenmesi, korunması ve yayılmasında dinamik bir güce sahiptir. Kam, baksı, ozanların kopuz; âşıkların saz / bağlama eşliğinde icrada bulunmaları ya da diğer toplumlardaki halk şairleri ve söz ustalarının gerek bir telli veya üfleli enstrümandan yararlanarak gerekse bir enstrümana başvurmaksızın salt sesin ritmi ve ahengiyle onu terennüm etmeleri söz-ezgi ilişkisinin yansımaları olarak ayrıca önem arz eder. Bu sözlü / ezgili icralar, sözlü yaratıcılıkla koşut olarak bir dinleyici ortamında irticalen ve canlı olarak gerçekleştirilir.

Bu gerçeklik bağlamında tarafımızca, söz konusu farklı adlar arasından özellikle “saz şiiri” adı tercih edilmektedir. Zira nasıl ki tasavvufi şiirde “tekke şiiri” ya da klasik şiirde “divan şiiri” adlandırması; o şiirin kültürel kodları, icra edildiği veya cem edildiği yerle bağlantılı olarak belirleyici bir özellik etrafında şekilleniyorsa kanaatimizce saz şiiri de onu diğer şiir anlayışlarından ayıran, belirgin bir öge olan “saz”la bağlantılı olarak adlandırılabilir. Saz-söz ve ezgi ilişkisi dikkate alındığında bu tercihimizin nedenselliği daha açık görülebilir. Elbette bu hususta saz şiiri adını tercih eden araştırmacılar kadar, âşık şiiri adını tercih edenlerin de bu şiir kültürünü “âşıklık geleneği” çerçevesinde değerlendirerek bir adlandırmaya gidilmesi olağandır fakat saz şiirinin ayrıca müzikle de bağlantılı olarak icra edilmesi, şiirlerde müzikalitenin dikkat çekmesi, sazın ilham ve hünerin taşıyıcısı olarak konumlanması bu şiir geleneğinin saz şiiri olarak tanımlanmasına imkân sunmaktadır.

Kaynakça

- Azar, Birol, “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2007, C 17, S 2, 2007, s. 120.
- Başgöz, İlhan, *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, A. H. Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul 1956.
- Boratav, Pertev Naili, *Halk Edebiyatı Dersleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, 9. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Güzel, Abdurrahman - Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 6. bs., Ankara 2010.
- Köprülü, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989.
- _____, *Saz Şairleri*, 3. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Özdemir, Cafer, “Âşıkların Dilinden Âşıklık Geleneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 4, S 17, 2011, s. 130-146.
- Öztelli, Cahit, *Üç Kahraman Şair: Köroğlu, Dadaloğlu, Kuloğlu*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.
- Sakaoğlu, Saim, “Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri I Genel Konular*, Ankara 1986, s. 247-251.